

разчленение, форма, красотата, мъдрост и както се наричат още всичките ни естетически човешки понятия. От гледна точка на разума ни несполучливите опити са обикновено правило, изключенията не са тайната цел и целият механизъм повтаря вечно мотива си, който никога не бива да се нарича мелодия. И накрая дори думата „несполучлив опит“ представлява антропоморфизъм с нотка на укор. Но как бихме могли да порицаваме или възхваляваме вселената! Нека не и приписваме безсърдечие или безразсъдство или техните противоположности. Тя не е нито съвършена, нито красива, нито благородна и не желае да бъде нищо от това, съвсем не се стреми да подражава на човека. Безразлични са и всички наши естетически и морални оценки. Не притежава и инстинкт за самосъхранение и изобщо каквито и да са инстинкти, не познава и никакви закони. Не бива да казваме, че в природата съществуват закони! Съществува само необходимост: тук няма никой, който да заповядва, никой, който да се подчинява, никой, който да нарушава закона. (Шом като знаете, че няма никакви цели, вие знаете също, че няма и никаква случайност, тъй като само в един свят с цели думата „случайност“ има смисъл. Да се пазим да казваме, че смъртта е противоположност на живота! Живото е само разновидност на мъртвото, и то една много рядка разновидност. Да се пазим от мисълта, че светът създава вечно нещо ново! Не съществуват вечно трайни субстанции, материята е също такова заблуждение като божът на елеатите⁴⁰. Но кога ще дойде краят на нашата предпазливост и на нашето покровителство? Кога всички тези сенки на Бога няма вече да ни затъмняват? Кога ще сме развенчали поезията от нейната божественост? Кога човечеството ще има право да живее съобразно естествената, новонамерена, новоосвободена природа?

110

Происход на познанието. — В продължение на огромни периоди от време интелектът не е създавал нищо друго освен заблуди. Някои от тях се оказали полезни и помогнали за съхранението на рода и ако някой се натъкнал на тях или ги получил в наследство имал по-голям успех в борбата за собственото си съществуване и това на своето потомство. Подобни погрешни убеждения, предавани и по-нататък в наследство и — превърнали се в края на краищата в основен фонд на човешкия род, са например следните: Съществуват трайни неща; съществуват еднакви неща; съществуват неща, матери, тела; нещата са това, което изглеждат; нашата воля е свободна; което за мене е добро, е изобщо добро. Едва много по-късно се появили

скептици, отричащи и съмняващи се в тези твърдения, едва много по-късно се появила истината като най-слабата форма на познанието. Изглеждало, че с нея не може да се живее, организмът ни бил устроен за нейната противоположност. Всичките му по-висши функции, сетивните възприятия и всякакъв вид чувства изобщо работели с онези първични, органично усвоени основни заблуди. Нещо повече: тези твърдения се превърнали дори в рамките на познанието в норми, съгласно които нещо се определяло за „вярно“ или „невярно“ — чак до най-отдалечената област на чистата логика. И така: силата на познанието не лежи в степенята на тяхната истинност, а във възрастта им, в органичното им усвояване, в характера им на жизнено условие. Там където животът и познанието сякаш си противоречели, там никога не се е водила сериозна борба, там отрицанието и съмнението се смятали за безумие. Онези мислител-изключения, като например елеатите, които въпреки това установили противоречията на естествените заблуди и упорито се придържали към установеното, все пак вярвали, че е възможно да се живее и с тези противоположности: те измислили мъдреца като човек, неподлежащ на промени, човек на безличното, на универсалното във възгледите, който е едновременно едно и всичко, със собствена възможност за онова обратно познание. Те вярвали, че тяхното познание е същевременно и принцип на живота. Но за да могат да твърдят всичко това, се налагало сами да се заблуждават относно собственото си състояние, трябвало да си приписват безличност и неизменно постоянство, да не оценяват правилно същността на познаващия, да отричат силата на влеченията в познанието и изобщо да разбират разума като пълно свободна, самопородила се активност. Затваряли си очите пред факта, че и те са стигнали до максимите си в противоречие с валидното мнение и в стремежа си към спокойствие или пълно притежание или господство. В края на краищата развитието на по-изтънена честност и скептицизъм направило невъзможно съществуването и на тези хора. И техният живот, и техните оценки се оказали зависими от първичните влечения и основни заблуждения на всяко чувстващо битие. Тази по-изтънена честност и този скептицизъм възникнали навсякъде, където две противоположни максими изглеждали приложими върху живота, тъй като и двете не противоречели на основните заблуждения, където следователно можело да се спори за по-високата или по-ниска степен на полезност за живота, както и там, където нови максими се оказвали ако не полезни, то поне не вредни като прояви на едно интелектуално влечение към игра, бидейки като всяка игра невинни и блажени. Постепенно човешкият мозък се изпълнил с такива оценки и убеждения и така в тази буркотия се стигнало до

килеж, борба и жажда за власт. Не само полезността и удоволствието, но и други най-разнородни влечения взели участие в борбата за „истините“. Интелектуалната борба станала занятие, увлечение, професия, дълг, достойнство. Познаването на истината и стремежът към нея заели накрая своето място като потребност сред другите потребности. Оттук нататък не само вярата и убеждението, но и изпитанието, отрицанието, недоверието, противоречието станали сила, всички „лоши“ инстинкти били подчинени на познанието, поставени в негова служба и получили блясъка на позволеното, почитаното, полезното и в края на краищата вида и невинността на доброто. Познаването се превърнало следователно в част от самия живот и като живот в една непрекъснато нарастваща сила, докато накрая познанията и онези първични основани заблуждения се натъкнали едни на други, и двете като живот, и двете като сила, и двете у един и същ човек. Мислителят: това сега е съществуването, у което влечението към истината, както и онези съхраняващи живота заблуди водят за първи път борба помежду си, след като и влечението към истината е доказвало, че е съхраняващо живота сила. В сравнение с важността на тази борба всичко останало няма значение. Тук е поставен решаващият въпрос за условието на живота и е направен първият опит да се даде отговор на този въпрос с помощта на експеримента. Доколко истината понася органичното усвояване? — това е въпросът, това е експериментът.

111

Произход на логичното. — Откъде е възникнала логиката в човешката глава. Сигурно от нелогичното, чието царство било вероятно първоначално огромно. Обаче безброй същества, стигнали до по-друго заключение от нашето сега, загинали; може все пак то да е било по-близо до действителността. Например, ако някой несъумявал да открие достатъчно често „еднаквото“ по отношение на храната или на враждебните нему животни, ако следователно обобщавал твърде бавно и бил твърде предпазлив в обобщението, имал по-малка вероятност за дълъг живот от онзи, който при всяка прилика отгатвал сходството. Обаче едва преобладаващата склонност да се разглежда подробното като еднакво, една нелогична склонност — защото само по себе си не съществува нищо еднакво — положила основата на логиката. За да възникне неизбежното за логиката понятие за субстанция, макар и в най-строгия смисъл да не му съответства нищо действително, било наложително дълго време да не се забелязва и да не се чувства промен-

ливият характер на нещата. Недостатъчно наблюдателните личности имали предимство пред онези, които виждали всичко „в течение“. Сама по себе си всяка прекомерна предпазливост при умозаклученията, всяка склонност към скептицизъм представлява голяма опасност за живота. Нямамо е да оцелее нито едно живо същество, ако не е била извънредно силно развита и противоположната склонност, а именно всичко да се утвърждава, а не всяка оценка да се подлага на критика, човек по-скоро да се заблуждава и да си фантазира отколкото да изчаква, по-скоро да се съгласява отколкото да отрича, по-скоро да съди отколкото да бъде справедлив. Протичането на логичните мисли и умозаклучения в нашия сегашен мозък съответства на процеса и борбата между влеченията, които сами на себе си са много нелогични и несправедливи. Обикновено узнаваме само резултата от борбата, толкова бързо и скрито действа у нас този първобитен механизъм.

112

Причина и следствие. — Наричаме го „обяснение“, но онова, което ни отличава от по-старите степени на познанието и науката е всъщност описание. Ние описваме по-добре — а обясняваме също толкова малко колкото и всички преди нас. Открихме една многократна последователност там, където наивният човек и изследователят по време на древните култури виждал само две неща, „причина“ и „следствие“, както се твърдяло. Усвършенствахме картината на развитието, но не отидохме отвъд тази картина, не прояхме зад нея. Във всеки случай поредицата от „причини“ е в много по-пълнен вид и ние стигаме до заключението: това и това трябва първо да предшества, за да следва онова — но с това нищо не сме разбрали. Например при всеки химически процес и сега както и преди качеството ни се струва истинско „чудо“, а също така и всяко придвижване. Никой не е „обяснил“ тласъка. А и как бихме могли да го обясним! Оперираме все с несъществуващи неща, с линии, повърхности, тела, атоми, делими времена, делими пространства, как е възможно обяснение, когато първо трябва да си създадем образ за всичко, наш образ! Достатъчно е да разгледаме науката като възможно най-точно персонифициране на нещата; описвайки нещата и тяхната последователност, се учим да описваме все по-точно и самите себе си. Причина и следствие — подобно раздвоение вероятно изобщо не съществува — в действителност ние сме изправени пред един *continuum**, от който изолираме само някои части, така

* *Континуитет* (лат.) — Б. пр.

както възприемаме едно движение само като изолирани точки, следователно въщност не го виждаме, а само си дадим заключение за него. Заблуждава ни фактът, че много следствия изтъкват внезапно, но това само изглежда внезапно за нас. В тази внезапна секунда съществуват безкраен брой процеси, убягващи от вниманието ни. Интелектът, който би видял причината и следствието като *contingent* а не по нашия начин на произволно разделяне и раздробяване, който би видял потока на събитията, би отхвърлил понятията причина и следствие и би се отрекъл от всяка обусловеност.

113

Към учението за отровите. — За възникването на научно мислене е необходимо наличието на взаимовръзка между толкова много сили, като всяка от тях трябва поотделно да бъде намерена, изпробвана и задействана. Взети изолирано обаче тези сили оказвали много често съвсем друго въздействие в сравнение с въздействието днес, когато в рамките на научното мислене те се ограничават взаимно и въвеждат ред помежду си. Действали са като отрови, например стремежът към съмнение, отрицание, изчакване, обобщаване, разясняване. Хиляди човешки катакомби били принесени в жертва преди тези инстинкти да осъзнаят своята съвместимост и да се почувстват като обща функция на една организираща сила у човека. А колко далече сме още от мига, когато към научното мислене ще се добавят и художествените сили и практическата житейска мъдрост, когато ще се създаде една по-висша органична система, по отношение на която ученикът, лекарят, човекът на изкуството и законодателят, такива, каквито ги познаваме днес, ще трябва да изглеждат като жалки антикварни явления.

114

Обхват на моралното. — За миг си създаваме един нов, видим за нас образ, използвайки всички стари, натрупани житейски опити само според степента на нашата честност и справедливост. Не съществуват никакви други преживявания освен моралните, дори и в областта на сетивното възприятие.

115

Четирите заблуждения. — Възпитанието на човека е плод на неговите заблуждения. Първо, виждал се е винаги несъвършен, второ, приписвал си измислени качества, трето, заблуждавал се относно мястото си в йерархията спрямо животните и природата, четвърто, изнамирал все нови нравствени догми и известно време ги приемал като вечни и безусловни, така че ту едно, ту друго човешко влечение и състояние заемали първо място и се облагородявали вследствие тези оценки. Заграскаме ли последствията от тези четири заблуждения, ще заграскаме и хуманността, човечността и „човешкото достойнство“.

116

Стадният инстинкт. — Там, където откриваме морал, намираме и оценка и йерархия на човешките влечения и постъпки. Тези оценки и йерархии са винаги израз на потребностите на една общност и на едно стадо. Всичко, което е от полза за тях — първостепенна, второстепенна и третостепенна — е и най-върховната мярка за оценката и на всеки поотделно. Моралът насочва човека да стане функция на стадо и само в тази си функция да си приписва някаква значимост. Тъй като условията за съхраняването на една община били много по-различни от условията на друга, съществували и различни видове морал, а с оглед на предстоящите значителни преобразования на стадата и общините, на държавите и обществата може да се предскаже, че ще има и големи отклонения във видовете морал. Моралността е стадният инстинкт на отделната личност.

117

Стадните угризения на съвестта. — През най-продължителните и най-отдалечени епохи на човечеството хората изпитвали съвсем други угризения на съвестта в сравнение с днес, когато се чувстваме отговорни само за това, което искаме и вършим и се гордеем сами със себе си. Всички наши учители по право изхождат от това самочувствие и удовлетворение на отделния индивид, сякаш тук се е коренил от край време източникът на правото. Но в течение на най-продължителната епоха на човечеството не съществувало нищо по-страшно от чувството на изолираност. Да бъдеш

обаче не може да се лиши. Съществуват ли хора, които могат и без него, както и без всякакъв род одобрение? Съмнявам се, и дори по отношение на най-мъдрия човек Тацит, който не може да бъде наречен клеветник на мъреците, казва: *quando etiam sapientibus gloriae cupido novissima ahuitur** — при него това означава никога.

331

По-добре глух отколкото упоен. — По-рано хората се стремели да си създадат име. Днес това вече не е достатъчно, тъй като пазарът е станал твърде голям — необходими са крясъци около това име. От това следва, че и добрите гърла започнали да се надвикват и най-добрите стоки се предлагали от пресипнали гласове. Без пазарски крясъци и пресипналост геният днес е невъзможен. — Естествено, за мислителя са настанали лоши времена. Той трябва да съумее да открие между два шума своята тишина и да се преструва на глух дотогава, докогато наистина огулуше. Докато не е научил още това, го грози действително опасност да загине от нетърпение и главоболне.

332

Лошият час. — Навярно Всеки философ е имал своя лош час, когато е мислил: Какво съм виновен, когато не вярват дори и на лошите ми аргументи? И тогава една злорада птичка прелетяла край него и изчуруликала: „Какво си виновен? Какво си виновен?“

333

Какво значи да познаваш нещо. — „Non fidere, non iugere, neque detestari, sed intelligere!“** казва Спиноза⁵⁷ с присъщата му простота и възвишеност. А между това, в крайна сметка какво друго представява *intelligere* освен формата, в която можем да възприемаме едновременно посочените три действия? Резултат от различните противоречащи си подтици към смях, плач и проклятие? Преди познанието да стане възможно, всеки от тези подтици трябва

* Когато дори жаждата на мъреца за слава се изгубила накрая (лат.) — Б. пр.

** Не да се смяе, не да плача, нито да проклиная, а да разбирам (лат.) — Б. пр.

първо да е изявил егностранчивото си отношение към нещата или случките. По-късно възниква борбата между тези егностранчиви становища и от тях понякога следва известно равновесие, успокоение, оправдание на всичките три страни, един вид справедливост и договор, тъй като благодарение на тази справедливост и на този договор и трите подтици могат да се утвърдят в битието и да докажат заедно своята правота. Ние, които осъзнаваме само последните помирителни сцени и крайния резултат от този дълъг процес, сме съответно на мнение, че *intelligere* означава нещо помирително, справедливо, добро, нещо съществено противоположно на подтиците, докато всъщност то е само *известно отношение на подтиците един към друг*. Съзнаваното мислене се е разглеждало от край време като мисленето изобщо; едва сега ни проблясва истината, че най-голямата част от нашите духовни процеси протича несъзнавано от нас, непочувстван. Смятам обаче, че тези бореци се един с друг подтици са напълно способни да не се оставят *взаимно* на мира и да си причиняват болка. Възможно е силното, внезапно изтощение, което обзема всички мислители, да води началото си от тук (това е изтощението на бойното поле). Да, може би в нашата бореща се душевност съществува известен скрит *героизъм*, но там положително няма нищо божествено, почиващо вечно на себе си, както мисли Спиноза. *Съзнаваното* мислене, и то предимно мисленето на философа, е най-безсилния и поради това и сравнително най-умерения и най-спокоен вид мислене. Така именно философът може най-лесно да бъде заблуден относно естеството на познанието.

334

Трябва да се научим да обичаме. — За нас нещата с музиката стоят така. Първо трябва да се научим изобщо да *слушаме* една фигурация или мелодия, да дочуем в тях нещо, да го различим едно от друго, да го изолираме и разграничим като живот сам за себе си. Тогава вече са ни необходими усилия и добра воля за да *понасяме* тази музика и въпреки че ни е чужда, трябва да проявим търпение към израза и, снизходителност към чудноватото в нея. Накрая вече настъпва мигът, когато *сме свикнали* с нея, когато я очакваме, когато предчувстваме, че би ни липсвала, ако я нямаше. И сега вече тя ни привлича все отново и отново, очарова ни и не свършва, преди да сме станали нейни смирени и възхитени почитатели, не откриващи в света нищо по-добро от нея, и само нея. — Но така стоят за нас нещата не само с музиката, така *сме се научили да*

*Incipit tragoedia**.³⁸ — Когато навърши тридесет години, Заратустра напусна родината си и родното езеро и се оттегли в планината. Цели десет години той не се умори да се наслаждава на своя дух и на самотата си, но накрай сърцето му се обърна — и един ден той се вдигна още в ранни зори, застана пред слънцето и му рече тъй: „О, ти, огромно светило! Щеше ли да познаеш истинското щастие, ако не бяха тези, които огряваш със светлината си? Десет години ти изеряваш тук, над пещерата ми, и щеше да се преситиш и на заревото си, и на пътя си без мене, без моя орел и моята змия. Ала всяка сутрин ние те очаквахме копнежно, поемахме излишеството ти и те благославяхме за това. Виж! Аз съм преситен от мъдростта си — като пчела, претоварена с мед; трябва ми ръце, които се протягат към другите. Аз пък бих искал да дарявам и да раздавам, докле мъдреците между хората отново се възраждат от глупостта си, а бедните — от богатството си. Затова аз трябва да се спусна в низината, както правиш ти вечер, когато снисхождаш над морето и занасяш светлина и в долния свят, о, ти пребогато светило! Също като тебе и аз трябва да заляза, както наричат това хората, при които искам да се спусна. И тъй, благослови ме ти, непомътено от страсти око, което може без завист да гледа дори едно безмерно щастие! Благослови пахара, който се стреми да прелее и да ливне като златиста река, за да разнесе вредом отблясъка на твоето сияйно блаженство. Ето! Пахарът се стреми пак да се изпразни и Заратустра иска да стане пак човек.“

Тъй започна залезът на Заратустра.

* Започва трагедията (лат.) Преводът на този текст е взет дословно от „Тъй рече Заратустра“, стр. 25, прев. Жана Николова-Гълъбова, изд. „Христо Ботев“ 1990 — Б. пр.

ПЕТА КНИГА

НИЕ, БЕЗСТРАШНИТЕ

Скелет, ти трепериш?
Ти би треперил още по-силно,
ако знаеше, къде те Водя.

Тюрел

Какво означава нашата Веселост — Най-Великото неотдавнашно събитие — че „бог е умрял“, че вярата в християнския Бог не заслужава повече доверие — започва да хвърля първите си сенки върху Европа. За малцината поне, чието зрение и чието подозрение са достатъчно силни и проникателни за този спектакъл, изглежда току-що е залязло едно слънце, превърнало се е в съмнение едно старо, дълбоко доверие. С всеки изминат ден нашият стар свят трябва да им се струва по-вечерен, по-подозрителен, по-чужд, „по-овехтял“. Преди всичко обаче можем да кажем: самото събитие е твърде Велико, твърде отвлечено, твърде недостъпно за умствените възможности на мнозина, за да предполагаме, че вестта за него е достигнала до тях, камо ли, че мнозина от тях съзнават какво всъщност се е случило — и какво още ще трябва да рухне, след като тази вяра е подкопана, тъй като то е изградено върху нея, опряно е на нея, враснало се е в нея; например целият наш европейски морал. Тази предстояща богата поредица от сривания, разрушения, гибел, преломи — кой би могъл днес достатъчно дълбоко да предусети всичко това, за да бъде учител и възвестител

на тази чудовищна логика на ужаса, да стане пророк на смрачаването и слънчевото затъмнение, равни на които вероятно досега не е имало на земята?... Дори ние, родените да отгатват гатанки, ние, които сякаш чакаме, застанали на хребета между днес и утре, впрегнати в противоречието между днес и утре, първи чада и преждевременни рожби на бъдния век, ние, които би трябвало да сме съзрели вече сенките, застрашаващи да обгърнат скоро Европа! На какво се дължи, че дори ние очакваме приближаването на това смрачаване без истинско съпричастие към него, преди всичко без грижа и страх за себе си? Дали не сме още твърде много под властта на *близките последици* от това събитие — а тези близки последици, последици от това смрачаване, обратно на онава, което би могло да се очаква, съвсем не са за нас тъжни и мрачни, а по-скоро някаква трудно описуема светлина, щастие, облекчение, разведряване, окуражаване, утринна зора... И действително, при новината, че *„старият Бот е умрял“* ние, философите, и „свободните духове“ се чувстваме озарени като от нова утринна зора, сърцето ни прелива от благодарност, учудване, предчувствие, очакване — най-после хоризонтът ни изглежда отново чист, дори и да не е светъл, най-после корабите ни могат да се отправят отново на път, да отплават, готови да срещнат всяка опасност; за познаващия е разрешен всеки риск, морето, нашето море се е ширнало отново открито пред нас, може би никога не е имало такава „открито море“.

344

Доколко сме още набожни. — В науката убежденията нямат право на гражданство — така се говори не без основание. Достъп до царството на познанието и дори известно достойнство в него може да им се позволи едва когато решат да слязат до скромното ниво на хипотезата, до предварителното експериментално становище, до регулативната фикция — но все пак при условие да останат под полицейски надзор, под надзора на полицията на недоверието. — Но погледнете по-точно, не означава ли това, че убеждението има право на достъп в науката едва когато престане да бъде убеждение? Няма ли тогава в началото на възпитанието на човешкия дух да залегне забраната на всякакви убеждения? Вероятно така стоят нещата, остава само да запитаме дали не е необходимо наличието на едно убеждение, за да може това възпитание изобщо да започне и то убеждение, толкова властно и безусловно, че да принесе всички други убеждения в жертва на

самото себе си. Очевидно, и науката почива върху вярата, че не съществува наука „без предпоставки“. На въпроса, дали *истината* е необходима трябва не само да се отговори утвърдително, но утвърдително до такава степен, че в отговора да намери израз мисълта, вярата, убеждението, „че вече *нищо* не е по-необходимо от истината и в сравнение с нея всичко останало има само второстепенно значение.“ — Тази безусловна воля за истина — какво е тя? Е ли тя волята да не позволяваме да ни мамят? Или пък волята ние сами да не мамим никого? И по този втори начин би могла да се интерпретира волята на истината, ако в обобщението „не искам да мамя“ се включва и единичният случай „не искам да мамя и себе си“. Но защо да не мамя? Защо да не позволявам да ме мамят? — Забележете, доводите за първата интерпретация лежат в съвсем друга област отколкото за втората. Човек не иска да бъде мамен, предполагайки, че това е вредно, опасно, съдбоносно — в този смисъл науката би била продължителна разсъдливост, предпазливост, полезност, срещу които си заслужава да се възражава. Как? Действително ли „да не позволяваш да те мамят“ е по-малко вредно, по-малко опасно, по-малко съдбоносно? Какво знаете предварително за характера на битието, за да можете да решите, на коя страна е по-голямото предимство — на страната на безусловно недоверчивите или на безусловно доверчивите? Но ако и двете са необходими, както много доверие така и много недоверие, тогава откъде би могла науката да почерпи своята безусловна вяра, своето убеждение, върху които почива, а именно, че истината е по-важна от всичко останало, по-важна и от всяко друго убеждение? А това убеждение точно не би могло да възникне, ако истината и неистината покажеха своята полезност, както в този случай. Следователно — не може ли вярата в науката — безспорно съществуваща вяра — да води началото си от подобни сметки във връзка с полезността, или по-скоро *въпреки тях*, макар и непрекъснато да и се доказва безполезността и опасностите на „волята за истина“, „на истината на всяка цена“? „На всяка цена!“ Ох, разбираме го твърде добре едва след като върху този олтар сме принасяли в жертва и заковавали няколко пъти една вяра след друга. Следователно „воля за истина“ не означава „не искам да позволя да ме мамят“, а — единствената възможност — „не искам да мамя, дори и себе си.“ — И така вече заставаме на почвата на морала. Защото човек си задава основателно въпроса: „Защо не искам да мамим?“ само ако изглежда — а всъщност и изглежда —, че животът почива върху привидност, мисълта ми е — върху заблуждение, измама, преструвка, заслепление, самозаслепление, макар и от друга страна всъщност великата форма на живота да се

оказва на страна на най-безскрупулните долунξοτοι*. Подобно намерение би могло, меко казано, да бъде някаква Дон-Кихотовщина, дребно, мечтателно безумие, но също и нещо лошо, именно враждебен на живота разрушителен принцип. „Воля за истина“ — това би могло да бъде и скрита воля за смърт. — По подобен начин въпросът „защо да има наука?“ води обратно към моралния проблем: „Защо изобщо съществува морал?“, щом животът, природата, историята са „неморални“? Няма съмнение, че войнът на истината, ако е толкова принципен и краен, колкото предполага Вярата в науката, *утвърждава така един друг свят*, а не света на живота, на природата и на историята, а щом като утвърждава този „друг свят“ — как? — не трябва ли именно заради това да отрича неговия антипод, този свят, *нашия свят*?

Но навярно сте разбрали какво искам да кажа, а именно, че все още съществува една *метафизична Вяра*, върху която почива нашата вяра в науката — че и ние, днешните знаещи, ние безбожниците и антиметафизичите, също вземаме нашия огън от пожара, запален от една хилядолетна вяра, онази християнска вяра, която е била вярата и на Платон, а именно, че Бог е истина, че истината е божествена... Но как, ако това убеждение става все по-невероятно, ако нищо повече не се оказва божествено освен заблуждението, слепотата, лъжата — ако сам Бог се окаже нашата най-дълготрайна лъжа?

345

Моралът като проблем. — Недостигът на „личност“ си откъщава навсякъде. Личност, отслабнала, невзрачна, изтощена, себеотричаща се и всичко отричаща не е годна за нищо добро — а най-малкото за философия. „Самоотвержеността“ не струва нищо, нито на небето, нито на земята. Всички големи проблеми изискват *голяма* любов, а на нея са способни само силните, цялостни, положителни духове, уповаващи се здраво на самия себе си. Има крайно съществена разлика между това, дали един мислител застава лично зад своите проблеми, така че да вижда в тях своя съдба, свое нещастие и дори най-голямо щастие или дали се отнася към тях „безлично“, именно като само се докосва до тях и ги улавя с пипалата на студената любопитна мисъл. В последния случай човек може да се увери, че от всичко това няма да излезе нищо, тъй като големите проблеми, дори да предположим, че могат да

* Хитреци (гр.) — Б. пр.

се уловят не могат да се *задржат* от жаби и слабохарактерни личности; такъв е Вкусът им от край време — Впрочем Вкус, споделян от всички свестни женички. — На какво се дължи обаче, че още не съм срещнал, дори не и в книги, никого, който да се е отнесъл към морала от позицията на личност, която познава морала като проблем, а този проблем като своя лична нужда, мъка, сладострастие, страст? Очевидно, до днес моралът изобщо не е бил проблем, а по-скоро нещо, за което след недоверие, раздори и противоречия хората са намирали общ език един с друг, свещеното място на мира, където мислителите са си отпочивали от самите себе си, поемайки си дъх, оживявали са се. Не виждам никого, който би се решил да подложи на *критика* моралните преценки. В това отношение ми липсват дори опитите на научното любопитство, на разглезеното експериментално въображение, свойствено на психолозите и историците, което много лесно изпреварва един проблем и мигновено го улавя, без да знае точно, какво е уловило. Едва успях да открия няколко оскъдни наченки във връзка със създаването на една *история на възникването* на тези чувства и преценки (което е нещо различно от тяхната критика, а също и от историята на етичните системи). В един единствен случай положих всички усилия за да подпомогна склонността и дароваността за този вид история — напразно, както днес ми се струва. Тези историци на морала (предимно англичани) не са от значение. Обикновено те самите се вслушват съвсем наивно в повелята на определен морал и без да съзнават стават негови оръженосци, негова свита, споделяйки онава все още толкова чистосърдечно повтаряно народно суеверие на християнска Европа, според което за моралните постъпки са характерни самоотвержеността, себепридането, саможертвата или съпричастиято, състрадание-то. Обикновената им грешка се крие в предпоставката, че отстояват някакъв *consensus* между народите, поне между цивилизованите народи относно известни норми на морал и от него стигат до извода за безусловната им задължителност, както за тебе, така и за мене. Или обратно, след като прозрат истината, че при различните народи моралните преценки са по *необходимост* различни, стигат до заключението за незадължителността на *всеки* морал — и двете становища са еднакво голяма детинщина. Грешката на по-изтънените между тях е, че разкриват и критикуват глупавите може би морални възгледи на един народ или пък становището на хората за общия човешки морал, следователно за неговия произход, за религиозните санкции, суеверието на свободната воля и други подобни, като по този начин се заблуждават, че са разкритикували самия морал. Значимостта на повелята „ти си

длъжен" обаче е съществено различна и независима от подобни мнения за нея и от плевелите на заблуждението, които навярно са я обрасли, така както за болния ценността на едно лекарство е напълно независима от това, дали разглежда лекарството научно или както би го разглеждала една стара жена. Моралът може да е възникнал и от някакво заблуждение, но с това прозрение проблемът за неговата ценност дори не е докоснат. — Следователно, и до днес никой не е изследвал значимостта на най-прослаvenото лекарство, наречено морал. А за да се постигне това е необходимо най-напред да го поставим под въпрос. Напред! Това именно е нашето дело!

346

Нашият въпросителен знак. — Нима не разбирате? Наистина, ще са ви необходими усилия за да ни разберете. Ние търсим словата, а може би търсим и ушите. Но кои сме ние? Ако се назовем с по-старото наименование безбожници или неверуюци или дори аморалисти, с това съвсем не смятаме че сме се определили. Ние сме и от трите по нещо в един твърде късен стадий, за да може човек да разбере, да може *вие* да разберете, любезни ми любопитни господа, какво ни е на душата! Не! Не ще действаме повече с горчивината и страстта на освободилия се дух, принуден да си създаде сам от своето неверие нова вяра, цел, дори мъченичество! Прекипяхме, изстинахме и се втвърдихме в откритието, че нещата в света съвсем не се вършат по божествен начин, дори не и според човешката преценка разумно, милосърдно или справедливо. Знаем, че светът, в който живеем, е небожествен, неморален, „нечовешки“ — твърде дълго го тълкувахме погрешно и лъжливо, но се водехме от желанието и волята на нашата почит към него, което ще рече от нашите *потребности*. Защото човек е животно, обичащо да оказва почит! Но той е и недоверчиво животно. А че този свят съвсем не струва това, което мислехме, е приблизително най-сигурното, което нашето недоверие може накрая да установи. Толкова много недоверие, толкова много философия! Внимаваме да не кажем, че той струва *по-малко*. Днес дори ни се струва смешно, ако човек се наеме да открива ценности, които би трябвало да *превишават* ценностите на действителния свят — именно от това становище се отрехохме като най-неоправдано заблуждение на човешката сметка и неразумност, останало дълго време неосъзнато. То е намерило последен израз в модерния песимизъм, по-стар, по-силен — в учението на Буда, но се съдържа

и в християнството, наистина по-съмнително и по-двусмислено, но по тази причина не по-малко съблазнително. Стана ни ясна цялата постановка „човек срещу света“, „човек — отричащ света като принцип“, „човек — ценностна мярка на нещата“, „човек — съдник на света“, който в края на краищата поставя дори и битието върху блудата на везните си и го намира за твърде леко — осъзнахме я във всичката и чудовищна безвкусица и тя ни опротивя. Вече се смеем, когато открием едно до друго понятията „човек и свят“, разделени само от безмерното нахалство на думичката „и“. Но как? Не направихме ли, смеейки се, по този начин още една крачка по пътя на презрението към човека? Значи и на песимизма, на презрението към постижимото за нашето познание битие? Не се ли подгадохме именно така на подозрението, че съществува една противоположност, противоположността между света, в който досега се чувствахме добре с нашите почитания, заради които може би изобщо *издържахме* този свят — и един друг свят, който *сме ние самите*: едно неумолимо, основателно, дълбоко подозрение към нас самите, което все повече и все по-лошо заема власт над нас, европейците, и което лесно би могло да постави идните поколения пред страшния избор „или — или“. Или се откажете от своите почитания или — *от вас самите!* Последното би било nihilизъм, но не е ли и първото — nihilизъм? — Това е *нашият* въпросителен знак.

347

Верующите и потребността им от вяра. — Колко вяра е необходима на човек, за да преуспее, каква е нуждата му от нещо „устойчиво“, което не би разклатил, тъй като *се държи* за него, е показателно за степента на неговата сила (или казано по-ясно за неговата слабост). Както ми се струва, повечето хора в старата Европа и днес се нуждаят от християнството. Ето защо то все още намира веруюци. Защото човек е така устроен: някаква религиозна догма може хиляди пъти да бъде опровергавана пред него — но в случай, че му е необходима отново би я смятал за „вярна“ — съгласно онова знаменито „доказателство за сила“, за което говори Библията. Някои се нуждаят още от метафизика, но също и от онова неудържимо *желание за увереност*, намиращо днес научно-позитивистичен отдушник сред широките маси, желанието на всяка цена да *искаш* да притежаваш нещо устойчиво (до като поради страстта на това желание се отнасяш по-леко и по-немарливо към гарантирането на тази увереност): и това е

водещо скромно, добродетелно, потиснато животно. Изтъквал го, придал му най-висш смисъл и значимост — а с това и смелостта да презира онзи друг вид живот, смирения Херенхутерски⁵⁹ фанатизъм, тайната самонадеяност на катакомбите, която нараства и нараства и накрая е готова „да победи света“ (което ще рече Рим и висшите съсловия в цялата империя). И Буда заварил същия тип хора, но разпръснати между всички съсловия и обществени стъпала на своя народ, добри и добродушни от леност (преди всичко миролюбиви), живеещи пак поради леност въздържано, почти без претенции. Разбрал как този тип хора неизбежно с цялата си *vis inertiae** ще се изтърколи в една вяра, обещаваща, че ще предотврати връщането на човешките усилия (което ще рече на работа, изобщо на действия). — Това „прозрение“ било неговият гений. Основателят на една религия трябва с психологическа непогрешимост да открие определен среден тип души, неосъзнали още принадлежността си и той именно да ги събере в едно. Ето защо основаването на една религия се превръща в един дълъг празник за опознаване.

354

За „генезис на рода“ — Проблемът за съзнанието (по-правилно: за себеосъзнаването) се изправя пред нас едва тогава, когато започнем да разбираме, доколко можем да се справим и без него. И точно в такъв момент на разбиране ни поставят сега физиологията и историята на животните. (Значи са им били необходими два века, за да настигнат изпреварилата ги догма на Лайбниц). Бихме могли да мислим, да чувстваме, да желаем, да си спомняме, бихме могли също и да „действаме“ във всеки смисъл на думата, и всичко това все пак да не „влиза в съзнанието“ ни (казано образно). Целият живот би бил възможен, без да се оглежда като в огледало, както и всъщност досега без подобно оглеждане у нас се разиграва преобладаващата част от този живот, включително и мислещата, чувстващата, желаещата, колкото и обидно да звучи това на някой от по-старите философи. За какво е необходимо изобщо съзнанието, след като то е преди всичко *излишно*. Струва ми се — ако човек иска да се вслуша в моя отговор на този въпрос, предлагащ може би твърде крайно предположение —, че тънкостта и силата на съзнанието са винаги в пряка връзка със *способността* на човека (или животното) за общуване, а способността за общу-

* Силата на инерцията (лат.) — Б. пр.

ване от своя страна е свързана с потребността от общуване. Последното да не се разбира така, сякаш самият индивид, който най-добре може да споделя и разяснява своите потребности е най-зависим от общността в задоволяване на потребностите си. Изглежда обаче, че така стоят нещата с цели раси и родови вериги. Там, където потребността, нуждата е принуждавала дълго време хората да общуват, да се разбират бързо и точно един друг, накрая се явява излишество от тази сила и от изкуството на общуване — вид умение, натрупано се постепенно и очакващо сега наследник, който прахоснически да го изразходва (така наречените хора на изкуството са тези наследници, а също така и ораторите, проповедниците, писателите, всички те са последна брънка на една дълга верига, винаги — „къснородени“, в най-добрия смисъл на думата и както се каза вече, по своята същност *прахосници*). Ако това наблюдение е вярно, имам право да предложа напътък с предположението, че *съзнанието се е развило изобщо само под натиска на потребността от общуване* (че от самото начало още то е било необходимо и полезно единствено в отношенията между хората (специално между заповядващи и изпълняващи) и се е развило в зависимост от степента на тази полезност. Всъщност съзнанието е само превключвател между човек и човек — само в тази си функция е могло да се развие — човекът отшелник и хищник не се е нуждаел от него. Фактът, че нашите действия, мисли, чувства, движения достигат сами до съзнанието — поне една част от тях — е последствие от една ужасно дълго господстваща над човека „необходимост“: като най-застрашено животно той се е нуждаел от помощ, закрила, нуждаел се е от себеподобни, налагало се е да даде израз на своите нужди, да се изразява така, че да бъде разбран — а за всичко това на първо място се е нуждаел от „съзнание“, следователно сам да „знае“ какво му липсва, да „знае“ какво му е на душата, да „знае“ какво мисли.

Защото, казано още веднъж, като всяко живо създание човек мисли непрекъснато, без да го съзнава. *Осъзнатото* мислене е само най-малката част от този процес, да кажем, най-повърхностната, най-неполучливата, тъй като само това съзнателно мислене протича в думи, т.е. в знаци за общуване, с което произходът на съзнанието сам се разкрива. Казано накратко, развитието на езика и развитието на съзнанието (*не* на разума, а единствено на самоосъзнаването на разума) вървят ръка за ръка. Да прибавим още, че не само езикът служи като мост между хората, но също така и погледът, физическият допир, жестовете. Осъзнаването на сетивните възприятия от нас самите, силата, позволяваща ни да ги фиксираме и сякаш да ги изведем извън нас, са се увеличили в

същата степен, в която е нараствала необходимостта да ги предадем чрез знаци *на другите*. Човек, измислящ знаците, е едновременно човек, осъзнаващ все по-отчетливо самия себе си. Едва като социално животно човек се е научил да осъзнава сам себе си — и все още продължава да го върши, и все повече ще го върши. Както се вижда, мисълта ми е, че съзнанието не спада всъщност към индивидуалното съществуване на човека, а по-скоро към онова, което е присъщо на родовата му и стагна природа, — че като последица от всичко това съзнанието достига пълно развитие само доколкото е полезно за общността и стадото и следователно за всеки от нас и при най-доброто си желание колкото е възможно сам да се разбере *индивидуално*, „сам да се опознае“, все пак винаги ще осъзнава именно неиндивидуалното у себе си, своя „среден уровень“; — че самата ни мисъл сякаш непрекъснато се мултиплицира чрез характера на съзнанието — чрез заплюващия у него „гений на рода“ — и отново ще се връща обратно към стагната перспектива. Без съмнение всички наши постъпки са всъщност несправни лични, единствени, безгранично индивидуални. Но щом ги прехвърлим в съзнанието, те *не изглеждат такива*. Това е действителният феноменализъм и перспективизъм, както аз го разбирам. Поради природата на *животинското съзнание* светът, който можем да осъзнаем, е само един повърхностен и знаков свят, един обобщен, един опощен свят и всичко, което осъзнаваме именно поради това се оказва глупаво, всеобщо, превръща се в знаци, в стагни признаци. С целия акт на осъзнаване са свързани пълна поквара, извращение, издребняване и обобщение. Накрая нарастващото съзнание се оказва опасност и който живее между най-съзнателните европейци знае дори, че то е болест. Както може да се отгатне, не противоположността между субект и обект е въпросът, който ме интересува. Това разграничаване предоставям на теоретичните на познанието, закачили се в примките на граматиката (на народната метафизика). Съвсем не ме занимава и противоположността между „нещото в себе си“ и явлението, защото ние „познаваме“ далече не достатъчно, за да имаме право да разграничаваме по този начин. Липсва ни направо орган за *познанието*, за „истината“. „Знаем“ (или мислим, или си въобразяваме) само толкова, колкото може да бъде полезно в интерес на човешкото стадо, на рода и дори онова, което тук се нарича „ползност“ и в края на краищата само вяра, въображение и може би именно онази гибелна глупост, от която някога ще загинем.

Произходът на нашето понятие „познание“. — Вземам това обяснение от езика на улицата. Чух някого от народа да казва „той ме позна“, при което се запитах, какво разбира народът всъщност под познание? Какво иска, когато иска „познание“? Нищо друго освен едно: нещо чуждо да бъде сведено до нещо познато. А няма ние, философите, сме разбирали под познание нещо *повече*? Познатото означава онова, с което сме свикнали, така че да не му се учудваме повече, нашето ежедневие, някое строго спазвано правило, всичко и всяко нещо, в което се чувстваме у дома си. Как? Нима потребността от познание не е именно потребността от познатото, волята за всичко чуждо, необикновено, съмнително да откриваме нещо, несъздаващо ни повече безпокойство? Дали *истинатът на страха* не ни подтиква към познание? Дали ликуването на познаващия не е именно ликуване на възврънатото чувство за сигурност? Този философ си въобразяваше, че е „познал“ света, след като го сведе до „идеята“. Ах, а не бе ли това така, защото „идеята“ му беше толкова позната, толкова първична? Защото така се страхуваше вече по-малко от „идеята“? О, това доволство на познаващите! То е в основата на техните принципи, на решенията им на световните загадки! Когато открият нещо в нещата, между нещата, за нещата, което за съжаление ни е добре познато, например нашата таблица за умножение или нашата логика или нашата воля и нашите стремежи, колко щастливи стават! Защото са единодушно, че „което е познато, е познато“. И най-предпазливите между тях смятат, че познатото е най-малкото *по-лесно познаваемо* отколкото чуждото. Например, методически се препоръчва да се изхожда от „вътрешния мир“, от „фактите на съзнанието“, тъй като те са *по-познати* ни свят. Заблуждение на заблужденията. Познатото е привычното, а привычното може най-трудно да се познае, което ще рече да се разглежда като проблем, т.е. като чуждо, далечно, „извън нас“. Голямата увереност на естествените науки в сравнение с психологията и критиката на елементите на съзнанието — *неестествените науки*, както почти би следвало да кажем — почива именно върху факта, че те приемат *чуждото* като обект, докато е почти противоречиво и безсмислено да *желаем* да приемем нечуждото изобщо като обект.

Отмъщение спрямо духа и други тайни побуди на морала. — Къде мислите, че моралът намира своите най-опасни и най-коварни адвокати?... Ето един неудачник, който не притежава достатъчно дух, за да му се радва, а култура дотолкова, че да съзнава това. Отегчен, притеснен, презиращ сам себе си, за съжаление лишен чрез някакво малко наследство и от последната си утеха, „благословията на труда“, от самозабравата в „ежедневната работа“ — човек, който в гъното на душата си се срамува от съществуването си — възможно е да притежава като добавка и някои дребни пороци —, а от друга страна не може да се откаже да угажда на капризите си да става суетно-раздразнителен, занимавайки се с книги, на които няма право и движейки се в духовно по-издигнато общество, отколкото може да понесе. Един такъв отровен до мозъка на костите си човек — защото у подобни неудачници духът става отрова, образованието става отрова, имуществото става отрова, самотата става отрова — в края на краищата изпада в обичайното състояние на мъст, на волята за отмъщение. Какво смятате му е необходимо, безусловно необходимо, за да създаде за самия себе си илюзията за превъзходство над духовно по-издигнатите личности, за да си създаде удоволствието от *осъществяването на отмъщението* поне във въображението си? Винаги единствено моралността — можем да се басираме —, винаги високопарните морални слова, винаги големият шум около понятията справедливост, мъдрост, светост, добродетел, винаги демонстративен стоицизъм (колко добре прикрива стоицизмът онова, което човек не притежава!), винаги манцията на мъдро мълчание, на общителност, на кротост и както се наричат всички онези манти на идеалистите, под които се разхождат най-неизлечимите самоненавистници, както и неизлечимо суетните. Не ме разбирайте погрешно: от такива родени *врагове на духа* възниква понякога онзи рядък човешки тип, почитан от народа под името светци, мъдреци. От тези хора водят началото си онези чудовища на морала, които вдигат шум, които правят история — свети Августин спада към тях. Страхът от духа, отмъщението спрямо духа — ах, колко често тези пороци се превръщат в корени на добродетели! Да, на добродетели! И нека се запитаме сами, дали дори онзи претенция на философите за *мъдрост*, извявявана тук и там понякога на нашата земя, най-безумната и най-лишената от скромност претенция — не е била винаги и в Индия, и в Гърция, преди всичко скривалище? Може би от време на време тя е служела на възпитанието, придавала е светост на толкова лъжи, изразя-

вала е нежно съобразяване с развиващите се, с подрастващите, с учениците, които често, вярвайки в личността (поради заблуждение) трябва да бъдат защитавани от самите себе си... Най-често обаче е скривалище за философа, в което той се спасява от умора, възраст, безучастие, втвърдяване, като чувство за близък край, като мъдростта на инстинкта, присъщ на животните преди смъртта. Те се отдръпват встрани, притихват, избират самотата, скриват се в пещери, стават *мъдри*... Как? Нима мъдростта е скривалище на философа от — духа?

Два вида смесващи се причини. — Това ми се струва една от най-съществените ми стъпки и най-значителен напредък: научих се да различавам мотивацията на постъпките от причината за конкретните постъпки, от постъпките в конкретна насока, с конкретна цел. Първият вид причини е количество от натрупана сила, очакваща да бъде изразходвана някак си, за нещо си. Вторият вид напротив, сравнен с тази сила, е нещо съвсем незначително, най-често дребна случайност, съобразно с която онова количество „се освобождава“ сега по един и то твърде определен начин — кибритена клечка, сравнена с буре барут. Към тези дребни случайности и кибритени клечки причислявам всички т. нар. „цели“, а също така и тези още по-условни „професии за цял живот“. Те са относително случайни, произволни, почти без значение в сравнение с огромното количество сила, напиреща, както се каза вече, да бъде по някакъв начин изразходвана. Обикновено се гледа другояче на въпроса. Свикнали сме да виждаме именно в целта (намерението, професиите и т. н.) *движещата* сила, съобразно едно старо заблуждение). Тя обаче е само *управляваща* сила — сбъркали са кормчията с парата. И дори не винаги кормчията, управляващата сила. Нима „целта“, „намерението“ не са достатъчно често само благовиден предлог, допълнително самозаслепление на суетата, не желаеща да признае, че корабът *следва* течението, в което случайно е попаднал? Че „иска“ да стигне там, *защото* трябва? Че наистина има посока, но съвсем няма кормчия? — Необходимо е още едно критично разглеждане на понятието „намерение“.

харесва, предпочита. Не е необходимо дори да съзнава това противоречие. Както показват един почти неприятно повтарящ се опит човек може лесно да надрастне с вкуса си вкуса на своята сила, дори без тя да бъде парализирана от това и да бъде възпрепятстван в творческите си прояви, но е възможно да се случи и обратното. Именно върху това искам да насоча вниманието на хората на изкуството. — Неуморният творец — някакъв човек „майка“ във великия смисъл на думата, човек, който не знае и не чува нищо друго освен бременностите и ражданията на духа си, който няма никакво време да помисли върху себе си и върху творбата си, да направи сравнения, който няма вече и желание за школуване на вкуса си и просто го забравя, именно оставяйки го непременен, леенал или паднал, може би такъв човек създава накрая творби, за които отдавна вече не е дорасъл, за да може да ги прецени, така че казва глупости по отношение на тях и на самите себе си — казва и мисли. При плодовитите хора на изкуството това поведение ми се струва почти нормално. Никой не познава едно дете по-лошо от неговите родители. Това важи дори — за да вземем един изключителен пример — и за целия гръцки поетичен и художествен свят. Той никога не „е знаел“, какво е извършил...

370

Какво е романтизъм? — Може би си спомняте, най-малкото някои от приятелите ми си спомнят, че в началото, заблуждавайки се дълбоко и надценявайки някои неща, приех този свят във всеки случай изпълнен с надежди. Виждах — кой знае въз основа на какъв личен опит? — във философския песимизъм на деветнадесетия век симптом на някаква по-висока сила на мисълта, на по-гръзновена смелост, на по-победоносно богатство на живота, отколкото те бяха свойствени на осемнадесетия век, на века на Хюм, Кант, Кондьяк и на сенсуалистите, така че възприемах трагическото прозрение като най-красивия *разкошен цвят* на нашата култура, като нейно най-скъпоценно, най-благородно и най-опасно разточителство, но все пак въз основа на чрезмерното и богатство като нейн *позволен лукс*. В този смисъл тълкувах и немската музика като израз на една Дионисова мощ на немската душа, струваше ми се, че в нея долавям грохота на земетресението, с което натрупаната от стари времена жизнена прасила най-сетне си пробива път — безразлично дали всичко, наричано днес култура, няма по този начин да бъде разклатено в устоите си. Вижда се, че тогава съм разбрал погрешно както във философския песимизъм, така и в

немската музика именно онова, което е истински характерно за тях — техният *романтизъм*. Какво е романтизъм? Всяко изкуство, всяка философия могат да бъдат разглеждани като целебно или помощно средство на възходящия, борещ се живот. Те предлагат винаги страдания и страдащи. Има обаче два вида страдащи, от една страна страдащи от *свръхизлишество на живот*, стремящи се към Дионисовото изкуство, а също към трагическо прозрение и схващане за живота, от друга страна — *страдащи от обедняването на живота*, копнеещи за покой, тишина, гладко море, избавление от самите себе си чрез изкуството и познанието, или пък опиянение, екстаз, упоение, безумие? На двойната потребност на *последните* откликва целият романтизъм в изкуствата и познанията, на тях откликнаха (и откликват) също Шопенхауер и Рихард Вагнер, за да споменем тези най-прочути и най-подчертани романтици, *разбирани* на времето си *погрешно* от мене — Впрочем не в тяхна вреда, както е справедливо да ми се признае. Пращящият от жизнена сила, Дионисовият бог и човек, може да си позволи не само гледката на страшното и съмнителното, но дори извършването на страшни деяния и лука на разрушението, разложението, отрицанието. При него злото, безсмисленото и грозното са сякаш позволени вследствие на излишество от създаващи, оглодяващи сили, излишество, способно да превърне всяка пустиня в тучна, плодородна земя. Обратното, най-силно страдащият, най-нежизнеспособният се нуждае най-много от кротост, спокойствие, и доброта както в мисълта си, така и в действията си, по възможност от някакъв бог, който всъщност да е бог на болните, „спасител“, но също и от логиката, от разумното тълкуване на битието — защото логиката успокоява, вдъхва доверие — накратко нуждае се от някаква топлина, отстраняваща всякакви страхове изолiranост и от включване в оптимистични хоризонти. По този начин постепенно се научих да разбирам Епикур, противоположност на Дионисовия песимист, а също и „християнина“, който в действителност е само един вид епикурец и подобно на него — в своята същност романтик. И погледът ми се изостряше все повече и повече за онази най-трудна и най-коварна форма на *извод*, допускаща най-много грешки — извода от творбата за твореца, от деянието за деятеля, от идеала за *нуждаещия* се от идеал, от всеки начин на мислене и преценяване за продуктувалата ги *загдулисна потребност*. При разграничаване на естетическите ценности се ръководя от следния основен принцип: във всеки отделен случай задавам въпроса: „Гладът или излишеството ли са били тук творческата сила?“ По начало едно друго разграничение изглежда е по-препоръчително — то е далече по-очевидно — именно да се

обърне внимание, дали стремежът към сковаване, увековечаване, към *битие* е повод за творчество или пък стремежът към разрушаване, промяна, към новото, бъдещето, към *развитие*. Погледнато по-дълбоко обаче, и двата вида стремеж се оказват двусмислени и то разбираеми именно според посочената вече и както ми се струва предпочитана схема. Стремежът към *разрушение*, промяна, развитие може да бъде израз на една свръхмерно напрацяла, напъжала от бремето на бъдещето сила (моят термин за това, както се знае, е „Дионисов“), но може да бъде и омразата на неудачника, на осъдения, на лишения, сиромаха, който разрушава, трябва да разрушава, тъй като съществуващото, дори всяко съществуване, дори цялото битие го възмушава и дразни. За да разберем този афект нека погледнем отблизо нашите анархисти. Волята за *увековечаване* се нуждае също от двойна интерпретация. На първо място тя може да се дължи на благодарност и любов. Изкуство с такъв произход ще бъде винаги изкуство на апотеоза, дилтирамбично може би у Рубенс, блажено-подигравателно у Хафиз⁶³, ведро и благосклонно у Гьоте и ще сияе над всички неща с един Омиров ореол от светлина и слава. Може да бъде обаче и тираничната воля на един тежко болен, борец се човек, на един мъченик, който би искал да превърне най-личното, най-единичното, най-изолираното, истинската идиосинкразия на своето страдание в задължителен закон и принуда и който си отмъщава сякаш на всички неща, налагайки им *своя* образ, образа на *своето* терзание, притискайки ги с него, жигосвайки ги с него. Това е *романтическият песимизъм* в най-изразителната му форма, било като Шопенхауеровата философия на волята, било като Вагнеровата музика — романтическият песимизъм, последното *велико* събитие в съзбата на нашата култура. (Че би могло да има и напълно друг песимизъм, класическия — това предчувствие и видение е лично мое, неотлъчно с мене — мое *proprium* и *ipsissimum**, само че ушите ми се противят да приемат думата „класически“). Спанала е твърде изхабена, твърде закръглена и неузнаваема. Ще назова онзи песимизъм на бъдещето, защото той идва, виждам го да идва — *Дионисов песимизъм!*

371

Ние неразбираемите. — Оплаквали ли сме се някога, че ни разбират погрешно, че не ни оценяват правилно, че ни бъркат,

* Лично... собствено (лат.) — Б. пр.

клеветят, че не са ни чули и не са се вслушали в нас? Именно такъв е нашият жребий — о, и за дълго още! За да бъдем скромни, казваме до 1901. — Това е нашето отличие, сами не бихме се уважавали достатъчно, ако имахме друго желание. Бъркат ни с други — излиза, че ние растем, непрекъснато се променяме, обелваме старите кори, всяка пролет сменяме кожата си, подмладяваме се, ставаме все повече хора на бъдещето, по-високи, по-силни, пускаме все по-надълбоко корените си — в злото —, а същевременно прегръщаме с все по-голяма любов, с все по-широко разтворени ръце небето и всмукваме с всичките си клони и листа все по-жадно неговата светлина. Растем като дърветата — това е мъчно разбираемо, както и целият живот — не на едно място, а навсякъде, не в една посока, а нагоре, навън, както и навътре, надолу. Силата ни отива едновременно в дънера, в клоните и корените. Нямаме вече свободата да вършим нещо поотделно, да *бъдем* нещо отделно. И както се каза вече, такъв е нашият жребий: растем *нависоко* и дори да допуснем, че това е нашата орис — защото ние живеем все по-близо до светкавиците — добре, затова тя няма да ни е по-малко скъпа. Тя е онова, което не споделяме, не желаем да споделяме, ориса на висините, *нашата* орис.

372

Защо не сме идеалисти. — Някога философите изпитвали страх от сетивата. — Нима ние се отучихме твърде много от този страх? Всички ние, днешните и утрешните философи, сме сенсуалисти, не в теорията, а в практиката, на практика... Онези философи напротив мислели, че сетивата ще ги подмамят извън техния свят, студеното царство на идеите, на един опасен южен остров, където, както се страхували, философските им добродетели щели да се стопят като сняг на слънце. „Восък в ушите“ било по онова време почти условие за заниманието с философия. Истинският философ не чувал повече живота и доколкото животът е музика, той *отричал* музиката на живота. Старо суеверие на философите е, че всяка музика е музика на сирени. Днес вече сме склонни да преценяваме точно по обратен начин (което само по себе си би могло да бъде също толкова погрешно), именно че с целия си студен анемичен вид и дори не въпреки този вид идеите са по-лоши прелъстителки от сетивата — винаги са живели от „кръвта“ на философа, винаги са изсмуквали сетивата му, дори ако искате да ни вярвате, и „сърцето“ му. Тези стари философи били без сърце. Философстването им било един вид Вампиризъм. Не

чувствате ли у такива образи, като този на Спиноза, нещо дълбоко загадъчно и зловещо? Не виждате ли театъра, който се разиграва тук, постепенното обезкървяване, все по-идеалистично тълкуваната отвлеченост? Не предусещате ли зад всичко това дълго скриваното присъствие на една кръвопийца, която започва със сетивата и накрая оставя само потракващи кости? — имам предвид категории, формули, думи (защото нека ми бъде простено, това, което е останало от Спиноза, *amor intellectualis dei** е само потракване, нищо друго! Какво е *amor*, какво е *deus*, ако им липсва всяка капка кръв? *In summa*: целият философски идеализъм бе до днес нещо като болест, където той не беше, както е случаят с Платон, предпазливостта на едно чреазерно богатство и опасно здраве, страх от *свръхмоициите* сетива, мъдростта на един мъдр сократик. Може би ние, съвременните хора, не сме достатъчно здрави, за да се нуждаем от идеализма на Платон? И не се страхуваме от сетивата, защото...

373

Науката като предразсъдък. — От законите на йерархията следва, че учените, доколкото принадлежат към духовното средно съсловие, нямат право да откриват истинските големи проблеми и въпросителни знаци. Освен това смелостта им и погледът им не стигат дотам, но преди всичко потребността, подтикваща ги да стават изследователи, вътрешното им прдчувствие и желанията им нещо да бъде така и само така устроено, страховете и надеждите им се успокояват и уталожват твърде скоро. Например онова, което кара педантичният Хърбърт Спенсър да мечтае по своя си маниер и да тегли една черта на надеждата и една хоризонтална линия на всяко желание, онова окончателно помирение между „егоизъм и алтруизъм“, за което той фантазира, ни внушава отвращение — едно човечество с такива Спенсърови перспективи, възприемани като крайни перспективи, ни се струва достойно за презрение, унищожение. Но че той е принуден да чувства нещо като най-върховна надежда, а другите да го смятат, и то с основание, само за противна възможност е въпросителна, която Спенсър не бе могъл да предвиди... Такова е положението и с онази вяра, с която днес се задоволяват толкова много материалистични природоизпитатели, вярата на един свят, който трябва да има свой еквивалент и своя мярка в човешкото мислене, в

* Интелектуална любов към Бога (лат.) — Б. пр.

човешките ценностни понятия, в един „свят на истината“, с който човек не би могъл да се справи окончателно с помощта на нашия четириъгълен малък човешки разум — как? наистина ли ще позволим да се унижи дотогава битието, като го превърнем в упражнение по робуване на цифрите и висене в кабинетите в угода на математиците? Преди всичко нека не искаме да му отнемем неговия *многозначен* характер. Това изисква *добрият* вкус, госпо- да, Вкусът на страхопочитание пред всичко, надхвърлящо Вашия хоризонт! А убеждението, че само една интерпретация на света е правилна, при която само *вие* имате право на съществуване, при която само с нея могат да се провеждат изследвания и да се работи по-нататък научно във *Вашия* смисъл (всъщност *вие* мислите *механистично*?), такава интерпретация, недопускаща нищо друго освен броене, смятане, претегляне, наблюдение, хващане е непохватност и наивност, ако не е душевно заболяване, идиотизъм. А обратното, не е ли твърде вероятно именно най-повърхностната и най-външна страна на битието — най-привидното, неговата кожа и осезаемост — да могат най-напред да се уловят, дори може би единствено те могат да се уловят? Една „научна“ интерпретация на света, както я разбирате *вие*, би могла следователно да бъде все пак една от *най-глупавите*, което ще рече най-неразумна от всички възможни интерпретации на света. Това пошушнато в ухото и съвестта на господата механиците, които обичат да се навъртат днес край философите с погрешното убеждение, че механиката е учението за първите и последни закони, върху които трябва да е изградено цялото битие като върху фундамент! Обаче един напълно механически свят би бил напълно безсмислен свят! Да допуснем, че *значимостта* на една музика се оценява според това, колко в нея се брои, изчислява, привежда във формули — колко абсурдна би била подобна „научно“ преценявана музика! Какво сме възприели, разбрали, осъзнали от нея? Нищо, направо нищо! Нищо от това, което всъщност е „музика“ в нея!

374

Нашият нов „безкраен свят“. — Докъде стига перспективният характер на битието или дори дали то има още и някакъв друг характер, дали битие без тълкуване, без „смисъл“ не се превръща в „безсмислица“, дали от друга страна цялото битие не е по същността си едно *тълкуващо* битие — всички тези въпроси не могат да бъдат разрешени правилно и чрез най-устрдния и педантично съвестен анализ и самоизследване на интелекта, тъй като при този анализ човеш-

incubando*, както е казал Нютън за самия себе си. Най-малкото има истини, особено плахи и деликатни, които не могат да се уловят другояче освен внезапно — те трябва да бъдат *изненадани* или пренебрегнати... И накрая, моята краткост има и друго достойнство: в тези въпроси, които ме занимават, трябва да кажа много неща накратко, за да се изслушат още по-накратко. Камо моралист човек трябва да предотвратява покварата на невинността, имам предвид магаретата и старите момичета от двата пола, не притежаващи нищо друго на света освен своята невинност, нещо повече, моите трудове трябва да ги въодушевяват, извисяват, да ги поощряват към добродетел. Не зная нищо на земята, което би било по-весело от гледката на въодушевени дърти магарета и девичи, възбудени от сладките чувства на добродетелта. А „аз видях това“ — тъй рече Заратустра. Толкова по отношение на намерението ми за краткост. По-лошо стои въпросът с липсата на знания, която не крия и от себе си. Имам часове, когато се срамувам от нея, но естествено също и часове, когато се срамувам от срама си. Може би всички ние, философите, се отнасяме днес зле към познанието. Науката се развива, най-учудените между нас са склонни да открият, че знаят твърде малко. Но би било по-лошо, ако беше другояче, ако знаеха твърде много. Първата ни задача е и остава да не се бъркаме ние самите с други. Ние сме нещо по-различно от учениците, макар и да не може да се отрече, че между другото сме и учени. Имаме други потребности, друг растеж, друго храносмилане. Нуждаем се от повече неща, нуждаем се и от по-малко. Няма формула, която да определи колко е необходимо на един дух за неговата прехрана. Ако обаче вкусът му е насочен към независимост, към бързо придвижване, към странстване, към приключения, за които може би са дорасли единствено най-бързите, той предпочита да живее свободен с малко храна, отколкото да е лишен от свобода и претърпан. Не мазнина, а най-голяма гъвкавост и сила е всичко, което един добър танцьор иска от своята храна — и не знам, какво духът на един философ би желал повече от това да бъде добър танцьор. Танцът именно е негов идеал, също и изкуството му, накрая и неговата единствена благочестивост, неговото „богослужение“.

382

Голямото здраве. — Ние, новите, безименните, мъчноразби-

* Денем и нощем мътейки пиленца (лат.) — Б. пр.

раемите, ние, недоносчетата на едно недоизказано бъдеще — за новата си цел се нуждаем и от ново средство, а именно от ново здраве, по-силно, по-опитно, по-жилаво, по-смело, по-весело от всяко здраве досега. Този, чиято душа жадува да изживее целия обхват на досегашните ценности и желания, да е обиколил всички брегове на идеалното „средиземно море“, който от приключенията на най-съкровения си опит иска да узнае, какво чувство изпитва един завоевател и откривател на идеала, а също и художникът, светецът, законодателят, мъдрецът, ученият, благочестивият, гадателят, отшелникът от стар стил, се нуждае на първо място само от едно, от *голямото здраве* — здраве, което човек не само има, но и постоянно придобива и трябва да придобива, тъй като непрекъснато го жертва, принуден е да го жертва... А сега, след като дълго време бяхме на път, на нас, аргонавтите на идеала, може би по-смели отколкото е благоразумно, претърпявали често коработрушения и понасяли загуби, но, както се казва, по-здравя отколкото биха искали да ни разрешат, опасно здравя, отново и отново здравя — ни се струва, че сякаш за награда имаме пред себе си една още неоткрита страна, чиито граници никога не е обозрял, един свят отвъд всички досегашни страни и кътчета на идеала, един свят така чрезмено богат на всичко красиво, чуждо, съмнително, ужасно и божествено, че както любопитството ни, така и жаждата ни за притежание достигат крайния си предел — ах, нищо не може вече да ни насити! С подобни перспективи и такъв ненаситен глад на съвестта и знанието, как бихме могли да бъдем доволни от *съвременния човек*? Да, твърде лошо е, но е неизбежно: и най-достойните му цели и надежди наблюдаваме само с присторена сериозност, а може би дори не ги наблюдаваме. Пред нас се носи друг идеал, един чудноват, съблазнителен крайно опасен идеал, към който не искаме никого да придумваме, тъй като на никого не можем толкова лесно да признаем *правото върху него*: идеалът на един дух, играещ наивно, което ще рече неволно и от преливащо богатство и сила с всичко, смятано досега за свещено и добро, неприкосновено, божествено. За този дух най-висшето, служещо както е редно на народа за определяне на неговите ценности мерки, би означавало само опасност, упадък, унижение или най-малкото отгид, слепота, временна самозабравя, идеалът на едно човешко-свръхчовешко благополучие и благоволение, което твърде често ще изглежда нечовешко, например, когато го съпоставим с цялата досегашна сериозност тук на земята, с всичката тържественост в жеста, словото, звука, погледа, морала и задачата като тяжна жива, неволна пародия — и с който едва сега, въпреки всичко, започва може би *голямата сериозност*, с който едва сега се

поставя истинския въпросителен знак, обръща се съгбата на душата, премества се стрелката, залочва трагедията...

383

Епилог — Но докато накрая бавно, бавно рисувам този мра-

...и аз съм доволен, че съм успял да се измъкна от
...и аз съм доволен, че съм успял да се измъкна от
...и аз съм доволен, че съм успял да се измъкна от
...и аз съм доволен, че съм успял да се измъкна от